

A MEGÁLLÍTHATATLAN, MEGÁLLÍTOTT IDŐ

„R. K. úr megcsavarta a memóriáját, amikor is szálló darudár alakú ráncok keletkeztek a homlokán, és a földabrosz módjára kitergetett esztendők emlékezetén sejtve járt a mutatóujja, mintha valamely kis falut keresne. Aztán egy nagyvárosnál állott meg.“ A gáláns Rezeda Kázmér előtt „egy régi emlékkönyv barnaságával nyílnak föl a mellékutcák, és az elsötétedett ablakokból, mint az ódon fényképalbum egykor krémszínű kéregpapirosáról, alig sejthető, a múltba fehéredett szellemalakok virrasztanak. Már a nevét sem tudta az utcának, ámde mályvaillatra emlékezett; szőke asszonyi hajszálon összehajtogatott papirosszelet lógott egy zsalugáterről, és violaszínű tintával, mint egy remegés, egy napszak és egy óra volt a hártýára írva.“

A napszak és az óra rég tovatűnt, s mi még mindig odafigyelünk Rezeda Kázmér nagyvárosi és vidéki kalandjaira, rejtélyes utazásaira, pedig azóta, hogy Krúdy *A Hétnek* elküldte regényét, a vörös postakocsinak nemcsak a színe kophatott volna porszürkére, de a kocsi deszkái is végképp szétporladhattak már. És mégis, többen ismerik ma Alvinczi Eduárd, Szilveszter meg Rezeda s a társaságukban levő hölgyek kedvelt utazó-alkalmatosságát, mint ahányan eredetiben láthatták az egykori delizánszot. Egy kortárs (Bálint Lajos) feljegyzése szerint Krúdy ugyan 1914-ben — *A vörös postakocsi* első megjelenését követő évben — még arra panaszkodik, hogy „mesemondó vagyok, de nincs igazi mesém“, s „ezért van, hogy engem mindig csak százak, legfeljebb ezrek fognak olvasni és értékelni“ (pedig: „Igazi író és művész mindig arra kell hogy kíváncsozzék, hogy nagyon nagy tömegeknek adjon felejthetetlen élményt. Ezt tagadja meg tőlem az én történetekben gyér fantáziám“); ám éppen e regény bizonyítja be, hogy Krúdy Gyula „történetekben gyér fantáziájára“ nem csupán százak kíváncsiak, hogy eséllyel pályázhat a nagy népszerűsége — s hogy számíthat az utókor hálájára is. Író és műve túllépte azóta nyelvi határait, s legutóbb német fordítások alapján német és angol nyelvterületen keltett igazi meglepetést; Prousttal egyidejű, sőt a nagy franciát megelőző „prousti“ prózája a közelmúltban nemzetközi sikerré lett. Persze, Krúdy kitűnő értőjének, Szauder Józsefnek van igaza: azzal nem jutunk előbbre, „ha Krúdyt E.T.A. Hoffmannhoz és Dickenshez, Gogolhoz és Turgenyevhez, Prousthoz és Joyce-hoz, Kafkához és a szürrealistákhoz hasonlítgatjuk. E hasznos összehasonlítások a technikai-stiláris jelenségek analógiáján túl végül is mindig Krúdy eredetiségét bizonyítják, nem másként, mint a világirodalom bármelyik nagy alkotójának életművében, ahol a kompozitív elemek szintűgy hasonlítanak másféle művekéhez, miközben az eredetiség, a felold-

hatatlan jelleg mindig abban az egészben, abban a struktúrában marad meg, mely nem vezethető vissza elemeinek, részeinek összességére.“

Krúdy eredetiségét — a Szinbád-történetek mellett — éppen *A vörös postakocsi*val igazolhatjuk. A fiatalabb író-barát, részben sorstárs Hunyadi Sándor szerzőt és regényhőst egy-az-egy-ben azonosítja („Csakugyan olyan volt, mint a vörös postakocsi regényes utasa“), ennél is meggondolkoztatóbb, jellemzőbb irodalomtörténeti dokumentum azonban Ady Endre cikke a *Nyugat* 1913. december 1-i számában: a *Krúdy Gyula könyve*. E címadásban valószínűleg csak a rutin játszott közre (lásd más Ady-kritikák élén: *Kabos Ede könyve*, *Rudnyánszky Gyula könyve*, *Szép Ernő könyve*, *Révész Béla könyve*, *Barta Lajos könyve*), mégis hajlamosak vagyunk általánosabb, az életműre utaló jelentést tulajdonítani neki. Maga a cikk jogosít fel erre, Móricz Zsigmondot égették ilyen forró Ady-szavak, mint most Krúdyt, *A vörös postakocsi* megjelenésekor („könnyes, drága, gyönyörű könyv“). Ady nem egy Krúdy-könyvről, hanem „a“ könyvről s magáról az íróról szól: „Azokról és úgy, akikről és ahogy Krúdy ír, csak az írhat, akinek társadalmi rangja tisztázhatatlan s állandóan a napidíjas és az Úristen között libegő. Csak ez látja meg és kedveli a társadalom leghívebb reprezentálóját, azokat tudniillik, akik a társadalmon kívül bitangolnak.“ És — a mából visszatekintve — ugyancsak a teljes Krúdyt jellemzik a következő sorok is: „En Krúdy helyén nem *Anyegin*ből vettem volna a mottót könyvembe, vagy odateszem mindenestre *Anyegin* mellé a *Tündéralom*, Petőfi négy sorát: »Egy hattyú száll fölöttem magasán, Az zengi ezt az édes éneket, — Oh, lassan szállj és hosszan énekelj, Haldokló hattyúm, szép emlékezet.«“

A Krúdy-próza s közvetlenül *A vörös postakocsi*, majd az időrendet „tisztéletlenül“ kezelő folytatás, az *Őszi utazás a vörös postakocsin* (1917) értelmezésének és értékelésének kulcsát Ady Endre adta meg, e két észrevételével. Talán a kortársi közelség magyarázza azt az ellentmondást, amely az Ady-kritika egymásra következő két mondata között feszül: „...naplónak nem napló, memoárnak pedig gyáva egy kicsit ez a könyv. Sok megnevezett, polgári nevén fölcsipett élő személye, egy-egy éles fotográfiája majdnem pasquille-alacsonyra süllyeszti néhol a könyvet.“ Személyes vonatkozásban a művészvilágra érte azonban hitelesnek, kordokumentumnak fogadja el Ady is *A vörös postakocsit*: „A művész-psiché diagnózisa s egy kicsit édes szívfájdalmú emléke tíz év előtti budapesti sorsunknak, ellágyulásainknak s az éjszákáknak, melyekben akkori ifjúságunkat meghurcoltuk.“

Itt kell keresni a Krúdy-titkot. Amikor Ady-verset (vagy -prózát) olvasunk, nagybetűs szimbólumaiban is mindegyre Ady korára érzünk rá. A Krúdy-regénybe (-elbeszélésbe) merülve el, szinte nem tudjuk elhinni, hogy nem kitalációban, nem egy írói mesevilágban járunk — hogy életrajzi lexikonnal a kezünkben

ellenőrizhetjük a regény nem egy figuráját; nemcsak a nagyokat, akiket megőrzött az irodalomtörténeti emlékezet, hanem a másod- és harmadvonalba tartozókat is saját nevükön szerepelteti. Dideri-Dir, „a szívbijos asszony“, aki Alfred Musset-vel együtt szeretne megjelenni *A Hét* hasábjain, így ostromolja Bonifáczt Bélát: „Közelről szerencsém nem látni az ifjú Ady Endrét. Ő, én sok mindent megtudtam, mióta maga engem elhagyott. Leveleztem valakivel, egy nővel, s az mindent megírt a költőkről, akik verseikben az élet forradalmát hirdetik, szent, nagy szerelmi reneszánszokat ígérnek az olvasónőnek, s éjjel sört isznak, és Jolán úrnő árva leánykáját pártfogolják a zenés kávéházban...“ Bonifáczt megpróbálja elhárítani magától az asszony kérését („Én nem vagyok már ismerős a fiatal író és költő urakkal. Az én időm lejárt.“), s az irodalomból kikopott, a *Vendéglősök Lapjába* lecsúszott, a Szemere Miklós versenyparipáihoz ódákat író, őszülő szakállú, „kitűnő, komoly férfiakat“ sorolja elő mint barátait, hogy aztán Dideri-Dir, a Bonifáczt említette nevekre érzéketlenül, kiegészítse a maga igény-listáját: „Szerelmes szeretnék lenni... Még egyszer szerelmes lenni, hisz már úgysem élek soká. Ady Endrébe vagy Révész Bélába. Cholnoky Viktorba vagy Lovik Károlyba...“ Reklám a kortársaknak, íróbarátoknak? Bizonyára az is, de nem minden gonoszkodás nélkül; egy hét múltán ugyanis Dideri-Dir két lánya keresi fel Bonifáczt (ők is az irodalom, a művészet rajongói), segítségét kéri: „Béla bácsi, az anyánk megbolondult. Egész éjszaka a kávéházakban csavarog nagy hajú költőcsemetekkel, álhírlapírókkal... Mi nagyon szégyelljük magunkat.“ Néhány oldallal előbb pedig Rezeda Kázmér panaszol Horváth kisasszonyra (az *Őszi utazásban* majd Rezedához csatlakozó Horváth Klárára): „Kegyed úgy beszél, mint egy hisztérikus pesti zsidónő. Aki Flaubert-t vagy Bródy Sándort olvassa este, mikor nem ül operai páholyában...“

No de nem ez a — lexikonnal is ellenőrizhető — közvetlen memoár-jelleget adó irodalmi-kávéházi-színházi világ teszi dokumentárisan is oly érdekes, magasrendű olvasmányúvá *A vörös postakocsit*. Többről, egy teljesebb társadalmi struktúra érzékelteséről van szó (ebbe tartoznak bele a napi újság-szenzációk, párbajok, betörések, hímenhírek s természetesen a politikai élet eseményei is). *Krúdy Gyula* „nagy évtizede“ című, terjedelmes, a részletekbe is bevilágító tanulmányában Bori Imre kimutatja a cselekmény melletti „szövegháttér“ szerepét a regényben, amelynek csupán egy — bár korántsem jelentéktelen! — része az idézett kávéházi világ. Talán nem egyedül Krúdyra, de rá valóban jellemző, hogy „akkor is objektívizál ezekben a részletekben, amikor szubjektívizmusára gyanakszunk, hiszen a részletek abban a konstellációban rendeződnek el, amelyet az író alapvető mondanivalója sugalmaz“. Bori a „Krúdy-effektus“ sajátos funkciójára először éppen *A vörös postakocsiban* figyel fel, a „pesti vásár“ képét rakja itt össze az író — és elemzője — a leírásokból, az

élet es epizódokból, sok-sok mozaikból. „Így válik *A vörös postakocsi* valójában a megírás jelene, immár a huszadik századi magyar világ képévé, amelyben a feudalizmus »vörös postakocsija« robot, s még mindig az Élet batárja szerepét is játszhatja, a polgáriasult világ, s annak első, hősi korszaka, emez erkölcsi züllöttségének tükréként, eszmei törekvései, nemkülönben pedig az a legáltalánosabb írói gondolat, hogy mi egykor élet volt, már csak irodalom, hiszen az Élet problematikus volta az, ami annyira kétségtelen ebben a regényben.“

Élet és irodalom, pontosabban élet és álom, valóság és képzelt mesevilág, múlt és jelen szándékos lebegtetéséből születik ez egyszeri és utánozhatatlan, egy elmúló és születő világ korhangulatát tökéletes stílári megfeleléssel kifejező Krúdy-próza. „A régi regényeket írták ilyenformán“; „manapság úgy hangzik már ez, mint az ódon, padlásra helyezett spinét [húros ütőhangszer] elpattanó húrjának zöngése“; „a régi kerten imbolyogva mennek át letűnt idők nagyszerű asszonyainak árnyai“ — csupa játékos, de komolyan veendő jelzés. Krúdy vállaltatja hőseivel a szecessziót, valósággal gyönyörködik fennkölt mondataikban (Alvinczi: „Én még fiatal vagyok, Szilveszter. És nem tartanám méltónak magamhoz, hogy e váratlan kalandom hímporát, mézét, illatát aranytól csörgő kézzel levegyem“), s mikor már minket is beleszingatott a „boldog békeidők“ hangulatába, az egész kikacagja. Nem harsányan — nem szakítja át az aranyfátylat —, de finom gúnnyal rávilágít. „Istenem — mondta később a Madame Szilveszternek —, meguntam, hogy minden szeretömért agyonlőjem magam. Már elszuhant a kis pisztolygolyó a szívem mellett, és a halál, hegyes sipkáját orrára húzva, kerek köpenyében, mint valami velencei álarcos, hetekig ült ágyam szélén.“ Miután a Madame története elhangzott, észrevétlenül szinte, leírásnak álcázva következik az írói kommentár, az értelmezés: „Horváth kisasszonynak úgy ragyogott a szeme, mint két csillag. Istenem, egyszer tán ő is öngyilkos lesz még életében!...“

A természetes — a mából természetesnek visszakövetkeztetett — arányok ebben a láttatásban megbomlanak. Alvinczi, „miután szokásos ezerforintos bankjegyét az ebéd kifizetésére főlváltotta“, előveszi újságjait, leveleit. „Pozsonyban egy percre megáll a vonat, amely nemegyszer kocsiájában viszi a levestűs kedvelőjét Pestről Bécsbe, a kártnerstrassei emeletre, ahol a monarchia legjobb marhahúsát eszik.“ A vágyak (szép nők és finom ételek) s a vágyak kielégítése: úgy tűnik, csak ebből áll a világ. (Huszárik Zoltán kongeniális Szindbád-filmje ennek az írói víziónak, a kettős, nagyon is földi vágyaknak színes képi kivetítése.) Részlet egy leírásból: „Még soha ilyen napfényes dél nem volt Pál fordulásának napján. A hosszú, földszintes, sárga ház fehér ablakai ragyogtak, a világosszürke szőnyegek világítani látszottak, és a bútorok fényesre voltak törülgetve. Két angyal szállott át

a függőlámpa fehér ernyőjén, és virág illatozott az asztalkendőben. A húsleves olyan volt, mint az olaj; a zöltséget külön tálban hozták; a cipónak illata volt, és a hideg marhasülthöz egy reggeltől estig hajtó, vörös arcú postakocsis étvágya lett volna megfelelő. "Tehát: angyal — és húsleves.

Elet és álom kettőssége a mondatokig, metaforáig lebontható. „A kémények oly komoran füstölögtek, mint az Andersen-mesékben, és a sárkányfejű, rozsdás esőcsatornák szinte alattomoskodva pislogtak megfoltozott szemükkel az őszi napsugárra...“ Rezeda Kázmér Budán, a várban, „éjszakánként, midőn hazafelé járt, gyakran találkozott régi királyokkal, amint a kőfalból kiléptek“. Talán még az itt-ott felbukkanó stiláris pongyolaságok is a kurzivitást szolgálják.

A kurzivitást, a minden részecskéjében összefüggő, a megállíthatatlan időt. Amelyet mégis megpróbálnak megállítani. „Az édeskés zene, a nyakban viselt medalionokból való megfagyott, rózsaszínű mosoly a Zöldvári hölgyek arcán, a tánc nesztelen ütemei és a félhomály: mind Alvinczi Eduárd szolgálatára volt, hogy elfelejtse évei számát, amint az öreg gavallérok nemegyszer azért veszik körül magukat a múlt század emlékeivel, műkincseivel, hogy otthonukban legalább sikerült megállítani az időt. Az emlékek boldogítóbbak a valóságnál, midőn bizonyos korbá érkezett a férfiú.“ És még általánosabb érvénnyel, „prousti“ egyetemességgel: „Némely emlék, férfi vagy nő, tájkép vagy szoba, zenehang vagy csók: mintegy hipnotizált kép marad az emberek szívében. Nem hal meg a távollét alatt sem, csak subáján alszik az emlék.“

Krúdy lírai prózájának itt a kulcsa. Az emlékezés ugyanis az ő számára nem elsősorban epizódok, történések felidézése, hanem egy-egy arc, egy impresszió — kép, zenehangok, csók — felvilantása. Így írja a regényt is. („Mesemondó vagyok, de nincs igazi mesém.“) Ady joggal érzi közel magához *A vörös postakocsit*: „Itt hát megint egy pompás kihágás történt a műfaj-szabályok ellen, íródott egy regény, mely sehogy sem regény. Egy prózaizált és krúdysított, de mégis annyira belső versű Byron-hősköltemény, amilyenszerűt úgy akartam volna tavaly egy verses-regény kísérletemmel. [...] S ha nem regény, hát nem regény, de briliáns lelki röntgene a fiatalság nevezetű betegség egyik legékesebb stádiumának.“ Itt következik aztán közös ifjúságuk felvillantásának hitelesítése, s végül a — bevált — jóslat a könyv jövőjét illetően: „Szerelmetes, mindenkitől nemesen különböző, erős poéta írása, s ez magában biztosítja sokáig az életét azokban, akik a tegnapi ifjúságukat akarják megtalálni.“

Valóban, „tökéletlen“ szerkezetű regény *A vörös postakocsi*, ha regényszerkezeten a cselekmény lineáris vagy valamelyest logikus menetét értjük. Krúdynál a regényhősök eltűnődnek, eszükbe jut egy barát, egy ismerős — és következik az új regényfejezet. Az

ősz utazás a *vörös postakocsi*n Kozocsa Sándor Krúdy-bibliográfiája szerint (mely a *Krúdy világa* című kötetben olvasható) már nem is regény, hanem elbeszéléskötet. A kapcsolások jellegét, a felhalmozódott mennyiséget tekintve (A borkereskedő története, A karnagy története, Az államfogyó története), az *Ősz* utazást kétségtelenül ugyanannyi joggal nevezhetjük keretes elbeszélésnek, mint regénynek. Ha azonban e két mű hangulati egységére, a lírai emlékezés „logikájára“ ügyeltünk, nyugodtan megőrizhetjük a regény — a lírai regény — megnevezést. Természetesen azonban nem a műfaji besorolás a hangsúlyos itt, hanem Krúdy „találmánya“, a megállíthatatlan idő megállítása. A *vörös postakocsit*, Krúdy egész életművét ez teszi halhatatlanná.

„Aki igazán akarná megírni Krúdy Gyulát, annak a Krúdy Gyula tintájába kellene mártania tollát.“ Schöpflin figyelmeztetését jó volna megszívlelni — ha lehetne. Csakhogy Krúdy tintája jó negyven esztendeje elfogyott. Marad hát kinek-kinek — aki róla mer írni — a maga golyóstolla, ceruzája vagy írógépe. Esetleg egy-két új szempontja, részletmegfigyelése, elemzésekísérlete, amellyel esetleg valamit hozzáadhat az egyre gyarapodó Krúdyirodalomhoz. Nem a múlt, hanem a jelen igazabb értése érdekében. Legalábbis önmagához közelebb kerülve — Krúdy olvasása közben.

KÁNTOR LAJOS